

Вплив міжособистісних відносин між військовослужбовцями на рівень прояву невротичних станів в умовах бойових дій

The influence of interpersonal relations between military services on the level of manifestation of neurotic conditions in the conditions of combat

Марія Ярмольчик * 1 A

***Corresponding author:** доктор філософії, старший помічник начальника навчальної частини кафедри військової підготовки, e-mail: linkinFan357@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9917-0189

Олександр Водчиць 2 A

к.т.н., доцент, начальник кафедри військової підготовки, e-mail: agv64agv@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3294-7632

Лілія Семененко 3 B

старший викладач, e-mail: selin-ua@ukr.net, ORCID: 0000-0002-5628-3586

Алевтина Гетьман 4 C

науковий співробітник, e-mail: aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6397-7412

Ольга Романченко 5 B

старший науковий співробітник, e-mail: alena.rondo@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-853X

^A Кафедра військової підготовки Національного авіаційного університету, м. Київ, Україна

^B Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ, Україна

^C Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, м. Київ, Україна

Maria Yarmolchik * 1 A

***Corresponding author:** Doctor of Philosophy, senior assistant to the head of the educational part of the department of military training, e-mail: linkinFan357@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9917-0189

Oleksandr Vodchyts 2 A

candidate of technical sciences, docent, Head of the Department of Military Training, e-mail: agv64agv@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3294-7632

Liliia Semenenko 3 B

e-mail: senior lecturer at the Department of Foreign Languages, e-mail: selin-ua@ukr.net, ORCID: 0000-0002-5628-3586

Alevtyna Hetman 4 C

Researcher, e-mail: aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6397-7412

Olha Romanchenko 5 B

Senior Research Fellow, e-mail: alena.rondo@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-853X

^A Department of Military Training of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine

^B National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv, Ukraine

^C Military Institute of Telecommunications and Informatization named after Heroes of Kruty, Kyiv, Ukraine

Received: May 29, 2022 | **Revised:** June 24, 2022 | **Accepted:** June 30, 2022

DOI: 10.33445/sds.2022.12.3.5

Meta роботи: на основі аналізу досвіду зарубіжних вчених та діяльності військових підрозділів Збройних Сил України встановити вплив міжособистісних відносин між військовослужбовцями на рівень прояву невротичних станів.

Дизайн/Метод/Підхід дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричні (опитування, спостереження, тестування), методи математичної статистики (критерій Колмогорова-Смірнова, коефіцієнти кореляції Пірсона та Стюдента), методики для діагностики психологічного стану.

Результати дослідження: досліджено та встановлено яким чином міжособистісні відносини в підрозділі впливають на рівень виникнення невротичних станів у військовослужбовців.

Теоретична цінність дослідження: основним результатом досліджень за тематикою статті є визначення параметрів міжособистісних відносин у військовому підрозділі, які є предиктами розвитку невротичних станів.

Тип статті: науково-практична (дослідницька).

Ключові слова: невротичний стани, міжособистісні стосунки, довіра, істеричний стан, астения, діалогічність, тривожність.

Purpose: based on the analysis of the experience of foreign scientists and the activities of military units of the Armed Forces of Ukraine to establish the impact of interpersonal relations between servicemen on the level of manifestation of neurotic states.

Design/Method/Approach: theoretical (analysis, synthesis, generalization, comparison), empirical (survey, observation, testing), methods of mathematical statistics (Kolmogorov-Smirnov criterion, Pearson and Student correlation coefficients), methods for diagnosing the psychological state.

Findings: investigated and established how interpersonal relationships in the unit affect the level of neurotic states in servicemen. investigated and established how interpersonal relationships in the unit affect the level of neurotic states in servicemen.

Theoretical implications: implications: the main result of research on the subject of the article is to determine the parameters of interpersonal relations in the military unit, which are predictors of the development of neurotic states.

Papertype: scientific and practical (research).

Key words: neurotic states, interpersonal relationships, trust, hysterical state, asthenia, dialogicity, anxiety.

1. Вступ

Дослідження військових колективів на сьогоднішній день набуває особливої уваги, оскільки інтенсивність бойових дій вимагає максимальної злагодженості та розуміння у підрозділах. Перебування в складних бойових умовах безперечно впливає на психологічні особливості кожного військовослужбовця і на міжособистісні стосунки в цілому. Тому, різні невротичні стани можуть виникати через ускладнення відносин у колективі, що слугує тригером для розвитку порушень психологічного здоров'я військовослужбовців.

2. Теоретичні основи дослідження

За результатами теоретичного аналізу літератури було визначено, що проблема виникнення та розвитку невротичних станів у військовослужбовців є досить актуальною на сьогодні. Нещодавні дослідження військових психологів, які були проведені на військових групах в США показали, що військовослужбовці, що виконують складні завдання та працюють у групі чи спецпідрозділі схильні до порушень психічного стану у вигляді невротичних станів, особливо в умовах ведення бойових дій та виконання бойових завдань. Поняття невротичних станів є похідним від неврозу і активно почало розроблятися в кінці XIX на початку XX ст. Загалом під невротичними станами розуміють певні види розладів психічної діяльності, які представляють собою реакцію організму на негативну, травмуючу життєву ситуацію, що призводить до протиріччя між властивостями особистості, її внутрішніми можливостями та об'єктивними зовнішніми впливами.

3. Постановка проблеми

Військовий колектив — специфічна структура, яка має ряд психо-соціальних особливостей, які визначають діяльність та психологічний стан кожного члена колективу. Підрозділи діють в складних умовах, що однозначно накладає відбиток на атмосферу та відносини. Виникнення невротичних станів у військовослужбовців пов'язане з характером та параметрами міжособистісних стосунків у колективі. В якості цих параметрів розглядаються наступні характеристики відносин між військовослужбовцями: суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків, що розглядається через напруженість, відчуженість та агресію у стосунках; рівень довіри; рівень діалогічності; стиль міжособистісних відносин. Саме ці параметри будуть пов'язані з невротичними станами у офіцерів спецпідрозділу.

4. Результати

За результатами проведеної діагностики міжособистісних відносин між військовослужбовцями були визначені наступні показники за відповідними методиками: рівень діалогічності, рівень довіри, гармонічність стосунків, стилі міжособистісних стосунків. Здійснено оцінку вираженості невротичних станів у за допомогою клінічного опитувальника для виявлення та оцінки невротичних станів К. Яхіна та Д. Менделевича. Показники невротичної депресії пов'язані з рівнем напруженості міжособистісних стосунків у військових ($r = 0.401$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між невротичною депресією та рівнем напруженості міжособистісних стосунків середньої сили. Тобто, можна сказати, що чим вищий рівень напруженості у стосунках між військовослужбовця, тим більша схильність до розвитку невротичної депресії. Це свідчить про можливі агресивні зусилля для зміни критичної ситуації та визначає певну ступінь ворожості по відношенню до колег, що в свою чергу, негативно позначається на загальному психологічному стані кожного військового. В такому випадку респондентам буде важко здійснювати ризиковані дії та контролювати ситуацію в цілому, оскільки відчуття напруги буде негативно впливати на врівноваженість та

самоконтроль. Напруженість буде пов'язана з початковою симптоматикою депресії та посилюватиме її, у випадку погіршення стосунків.

Показники істеричного типу реагування пов'язані з рівнем напруженості міжособистісних стосунків у військових ($r = 0,503$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між істеричним типом реагування, як невротичним станом, та рівнем напруженості міжособистісних стосунків середньої сили. Чим вищий рівень напруженості у відносинах між військовослужбовцями, тим більша вірогідність розвитку такого невротичного стану, як істерична реакція. У видку зростання негативного забарвлення відносин, посилення напруги, військові будуть використовувати ресурси непродуктивно, реагувати істерично, що поступово приведе до розвитку повноцінного істеричного типу реакції навіть на найменші подразники.

Показники істеричного типу реагування пов'язані з рівнем конфліктності міжособистісних стосунків у військових ($r = 0,467$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між істеричним типом реагування, як невротичним станом, та рівнем конфліктності міжособистісних стосунків середньої сили. Чим вищий рівень конфліктності у відносинах між військовослужбовцями, тим більше вони використовуватимуть істеричну манеру реакції на будь які подразники. З часом ці істеричні риси можуть посилитися і закріпитися у вигляді істеричного неврозу. В свою чергу, істерична поведінка військовослужбовців може бути однією з причин, що викликатиме непорозуміння та продукуватиме конфліктні ситуації.

Показники астенії пов'язані з рівнем відчуженості у міжособистісних стосунках між військовими ($r = 0,407$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між астенією, як невротичним станом, та рівнем відчуженості у міжособистісних стосунках середньої сили. Чим вищий рівень відчуженості та відособленості у відносинах між військовослужбовцями, тим вищим буде рівень астенізації. Якщо індивід відчуває симптоми астенії, то втома, роздратування призведуть до того, що він буде прагнути уникати людей і контактів, щоб зменшити свою виснаженість.

Показники обесесивно-фобічних станів пов'язані з загальним показником дисгармонічності міжособистісних стосунків між військовими ($r = 0,642$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між показниками обесесивно-фобічного невротичного стану та показником міжособистісних стосунків середньої сили. Отже, чим вищий загальний показник характеру міжособистісних стосунків, тобто, чим більша дисгармонія відносин, тим сильніше буде проявлятися обесесивно-фобічний стан. В такому випадку військовослужбовці не мають єдності та не можуть дійти згоди у вирішення важливих питань. Відчуватиметься напруга у відносинах та переважання негативних емоцій і почуттів, спрямованих на своїх колег по службі. У свою чергу виникатимуть нав'язливі негативні думки, пов'язані з даною ситуацією, які пізніше переростатимуть в патологічні страхи. У такому випадку знижується результативність роботи всього підрозділу, адже нав'язливі страхи можуть спровокувати неконтрольовану поведінку чи, навпаки, ступор, що є не допустимим під час виконання бойових завдань. Нав'язливі думки спричиняють негативні упередження щодо інших військових та посилюють негативне ставлення до колег по службі.

Показник загального психічного здоров'я пов'язаний з рівнем відчуженості у міжособистісних стосунках ($r = -0,564$). Кореляція значима на рівні 0,05. Характер зв'язку обернений. Зв'язок між рівнем психічного здоров'я та рівнем відчуженості у міжособистісних відносинах між військовослужбовцями середньої сили. Тобто, чим вищий рівень відчуженості та відстороненості між військовими, тим нижчим буде рівень загального психічного здоров'я. І навпаки, чим меншою буде відчуженість, тобто чим ближчі будуть стосунки, тим рівень психічного здоров'я буде вищим. В такому випадку, психологічний комфорт та нормальне функціонування кожного військовослужбовця, як повноцінної особистості та як ефективного

працівника буде пов'язаний саме з характером міжособистісних відносин у колективі. Закритість, віддаленість військовослужбовців буде негативно позначатися на кожному з них та позначатися на загальному психологічному стані.

Веgetативні порушення пов'язані з рівнем агресії у міжособистісних стосунках між військовослужбовцями ($r = 0,406$). Кореляція значима на рівні 0,05. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між показником веgetативних порушень та рівнем агресії середньої сили. Тобто, чим вище рівень агресії між військовослужбовцями, тим більш вираженими будуть веgetативні порушення. Агресія може бути як явною, так і прихованою. В обох випадках це буде негативний вплив на психофізіологічний стан. Організм реагує на будь які психологічні негаразди і на агресію в тому числі. Як наслідок може виникати головний біль, підвищене серцебиття, підвищення артеріального тиску, почервоніння обличчя. При високому рівні агресії веgetативні порушення відповідно посилюватимуться.

Показник загального психічного здоров'я пов'язаний з рівнем значимості та цінності міжособистісних стосунків між військовими ($r = 0,667$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між показниками психічного здоров'я та діалогічністю середньої сили. Отже, чим вищий рівень діалогічності у відносинах між військовослужбовцями, тим вищий рівень психічного здоров'я кожного з військовослужбовців. Якщо військові будують конструктивні стосунки, засновані на взаєморозумінні та дружелюбності, то відповідно, тим самим, забезпечують психологічний комфорт, що підвищує рівень психічного здоров'я та сприяє формуванню позитивного психологічного клімату у групі.

Показники невротичної депресії пов'язані з рівнем довіри у міжособистісних стосунках між військовослужбовцями ($r = -0,509$). Кореляція значима на рівні 0,05. Характер зв'язку обернений. Зв'язок між невротичною депресією, як невротичним станом, та рівнем довіри у міжособистісних стосунках середньої сили. Тобто, чим нижчий рівень довіри, тим сильніше буде розвиватися невротична депресія у військових. І навпаки, чим вищим буде рівень довіри у відносинах між військовослужбовцями, тим менше буде проявів та ознак невротичної депресії. За нормального рівня довіри невротична депресія розвиватися не буде, окрім випадків сильної детермінації негативними соціальними чинниками.

Невротична депресія пов'язана з таким стилем поведінки у міжособистісних стосунках між військовослужбовцями, що характеризується підозрілістю та недовірою ($r = 0,586$). Кореляція значима на рівні 0,01. Характер зв'язку прямий. Зв'язок між визначеними показниками невротичної депресії та шкали "підозрілий" середньої сили. Тобто, чим більше респонденти схильні використовувати даний стиль у міжособистісних стосунках, тим більше розвиватимуться риси невротичної депресії. Вороже ставлення до колег, підозрілість та постійні сумніви провокують розвиток депресивних ознак. Зростання депресивних настроїв пов'язане з загальним незадоволенням, що поступово збільшується.

Невротична тривога пов'язана з таким стилем міжособистісного спілкування, як авторитарний тип ($r = 0,578$). Кореляція значима на рівні 0,05. Характер зв'язку прямий. Зв'язки між показниками невротичної тривоги та шкали "власний-лідуючий" середньої сили. Тобто, чим більше респонденти схильні до застосування даного типу міжособистісних відносин, тим більшою буде невротична тривога. Постійне бажання бути головним, не завжди може реалізовуватися успішно, оскільки займати лідерську позицію дуже важко. Це викликає внутрішні переживання, які поступово збільшуються та переростають у невротичні стани, зокрема в невротичну тривогу.

5. Висновки

Отже, за результатами проведеного кореляційного аналізу, встановлені зв'язки між невротичними станами та параметрами міжособистісних стосунків у військовослужбовців.

Визначено, що такий невротичний стан, як невротична депресія пов'язаний з рівнем напруженості міжособистісних стосунків, з низьким рівнем довіри у відносинах та з стилем відносин за типом "недовірливий-скептичний". Характер відносин між військовими пов'язаний з розвитком депресивних ознак. Надмірна напруженість стосунків, певна натягнутість та зайва зосередженість, захопленість думками про відносини, підвищена заклопотаність відносинами, які є нестійкими, провокують виникнення почуття незадоволеності та неспокою. Пізніше ці стани переростають у депресивні. При цьому, військові починають дистанціюватися один від одного. Невротична депресія починає проявлятися у вигляді підвищеної стомлюваності, роздратованості, пригніченості та переважаючого негативного емоційного фону. Далі можуть виникати агресивні ознаки та гнів, спрямований як на себе, так і на колег. Довіра є важливим фактором, що безпосередньо пов'язаний з психічним станом кожного військовослужбовця. Її відсутність чи недостача, спричиняє депресивні прояви, що поступово нарастають. Чим вищий рівень довіри, тим менша вірогідність того, що буде розвиватися невротична депресія. Зв'язок між даними показниками оберненого характеру.

Недовірливість та скептичність провокує військових до негативних емоцій та почуттів, що спрямовуються на колег. При цьому починають вибудовуватися стереотипи, на основі яких створюється упереджене ставлення до товаришів по службі. Внутрішнє незадоволення колективом пов'язане на пряму з поганим настроєм, що межує з тугою і відсутністю стимулів до переживання позитивних емоцій. Це перші симптоми невротичної депресії. Поганий настрій поєднується з порушеннями сну, занепокоєнням та зниженням апетиту. Наочно зв'язки між невротичними станами та параметрами міжособистісних стосунків представлені на рисунку 1

Невротична тривога пов'язана з типом міжособистісних стосунків таким, як "власний – лідируючий". Військовий, що постійно прагне до зверхності та бажає бути на лідерській позиції схильний до розвитку тривоги взагалі, оскільки для того, щоб бути головним, завжди треба діяти бездоганно і безпомилково. Такі військові починають відчувати переживання через це, з'являється відчуття тривоги за результати роботи і за бездоганність виконання. Розвивається невротична тривога і через внутрішні переживання, через займану позицію і через те, що за такого ставлення до колег є вірогідність бути виключеним з групи в емоційному та соціальному плані. Відтак є можливість втратити керівну позицію в підрозділі, що є неприйнятним при даному типі стосунків. Невротична тривога буде пов'язана з цими очікуваннями та внутрішньою невпевненістю в собі.

З рисунка 1 можна відмітити, що вегетативні порушення пов'язані агресією, що присутня у взаємовідносинах між військовослужбовцями. Прагнення підпорядкувати собі колег, отримати над ними контроль, прихована злість виступає фактором, що пов'язаний з розвитком психосоматичних порушень. Вегетативні розлади починають проявлятися, як результат нереалізованості своїх прагнень та негативного ставлення до оточуючих. Починається все з простого головного болю, який поступово починає посилюватися. Далі вегетативні порушення посилюються, зачіпаючи, більш значимі для організму системи та органи, через які проявляються не висловлені та не пережиті відчутті агресії до колег та ауто агресії, що також присутня в даному випадку.

Обсесивно-фобічні порушення пов'язані з загальним характером міжособистісних стосунків (рис.1). Від його величини цього показника залежить загальний позитивний рівень гармонійності та конструктивності відносин. Високі показники свідчать про максимальну дисгармонію та відчуженість між військовими. Нав'язливі думки та страхи виникають у зв'язку з негативними взаємовідносинами. Військові приймають на себе відповідальність за негаразди, що пов'язане з думками, про власну провину у поганих відносинах з колегами.

Страх бути відторгнутим виникає через відсутність єдності, згоди з іншими колегами, ослаблення позитивних емоційних зв'язків.

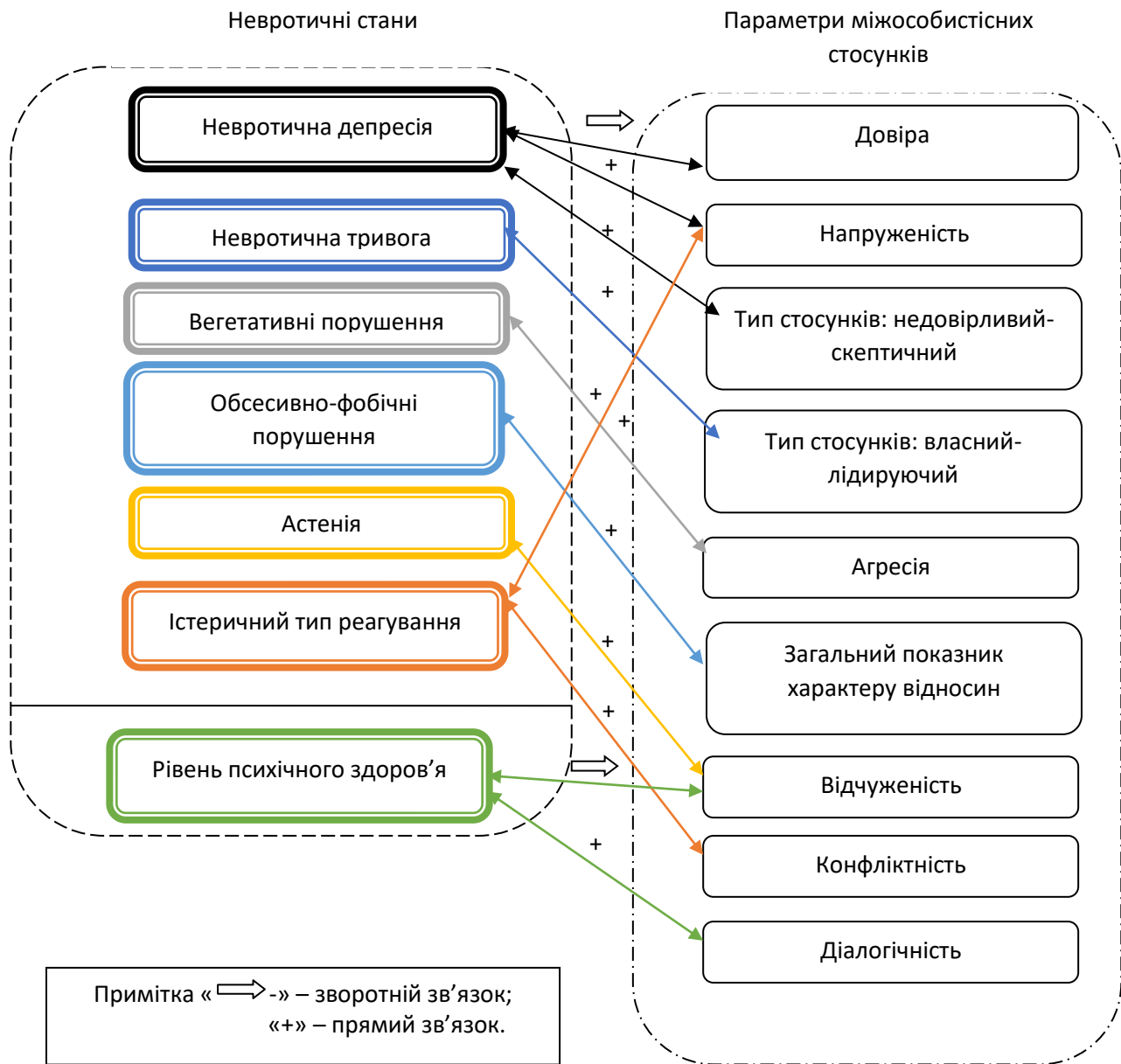

Рисунок 1 – Зв'язок невротичних станів з параметрами міжособистісних стосунків військовослужбовців

Астенія, як невротичний стан, пов'язана з таким параметром міжособистісних стосунків, як відчуженість (рис.1). Дратівлива слабкість, афективна лабільність з переважно зниженим настроєм, що характерно для астеничного стану, пов'язані з вираженим прагненням дистанціюватися від інших. Військові не хочуть спілкуватися, відносини не викликають відчуття комфорту. Це посилює загальну дратівливість. Відчуженість пов'язана з підвищеною збудливістю, яка дуже швидко змінюється апатією через відсутність продуктивного спілкування.

З рисунка 1 можна відзначити, що істеричний тип реагування, як невротичний стан, пов'язаний з конфліктністю та напруженістю міжособистісних стосунків між військовослужбовцями у підрозділі. Чим більше військові конфліктують, чим більша напруга у стосунках

між ними, тим більше будуть проявлятися істеричні реакції. Постійні суперечки та міжусобиці, неоднозначність відносин пов'язане з істеричними рисами військових. Бажання бути предметом уваги, викликати захоплення у колег часто стає причиною саме виникнення конфліктів. Нестійкість настрою, крикливість та прагнення привернути до себе увагу пов'язані з надмірною напругою у стосунках. Більшість військових намагаються знизити її, акцентуючи увагу на власній особистості.

Загальний рівень психічного здоров'я пов'язаний з діалогічністю відносин між військовослужбовцями у підрозділі (рис. 1). Під поняттям психічного здоров'я мається на увазі рівень загального благополуччя, відсутність будь яких психопатологічних проявів. Він прямо пов'язаний з діалогічністю відносин, тобто з їх цінністю та конструктивністю. Якщо військові бачать свого колегу, як рівного, поважають його думку та особистість і отримують це ж саме з його боку, то відповідно можна говорити про високий рівень психічного здоров'я. Непорозуміння та суперечки негативно впливають на психічний стан і пов'язані зі зниженням рівня психічного благополуччя.

З рисунка 1. можна відзначити, що показник загального психічного здоров'я пов'язаний з відчуженістю. Характер такого зв'язку є оберненим. Чим більша дистанція між військовими у підрозділі, тим нижчим буде рівень психічного здоров'я кожного з них. Недовіра та відособленість сприятиме активізації негативних переживань та установок, пов'язаних з колективом та роботою в цілому. Це буде негативно позначатися на психологічному стані військових, що в подальшому може перейти в невротичний стан без належного врегулювання відносин у підрозділі.

Отже, варто відзначити, що міжособистісні стосунки та їх характеристики пов'язані з невротичним станом. Знаючи ці особливості, психологи можуть розробити відповідні програми врегулювання та контролю відносин між військовим у підрозділі. Таким чином вони забезпечать профілактику виникнення та розвитку невротичних станів. Знаючи особливості міжособистісних стосунків, можна формувати відповідні розстановки особового складу на завдання, що максимально підвищить результативність та успішність виконання поставленої цілі. Група буде керуватися єдиними цілями та досягати їх спільними методами. Це знизить імовірність виникнення невротичних проявів та забезпечить психологічний комфорт кожного військовослужбовця.

6. Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

7. Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Список використаних джерел

1. Дорошкевич М.П. Неврози та невротичні стани у дорослих (медико-педагогічний аналіз механізму розвитку). Мінськ: Білорусь, 2004. 206 с.
2. Духновский С. В. Переживание дисгармонии межличностных отношений: монография. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. 174 с.
3. Духновский С. В. Субъективная оценка

References

1. Doroshkevych M. P. Nevrozy ta nevrotichni stany u doroslykh (medyko-pedahohichniy analiz mekhanizmu rozvytku). Minsk: Bilorus, 2004. 206 s.
2. Dukhnovskiy S. V. Perezhyvanye dysharmony mezhlychnostnykh otnosheniy: Monohrafiya. Kurhan: Yzd-vo Kurhanskoho hos. un-ta, 2005. 174 s.
3. Dukhnovskiy S. V. Subъektyvnaia otsenka

- межличностных отношений:
Руководство по применению. СПб.: Речь,
2006. 54 с.
4. Дяченко М. І. Готовність до діяльності у напружених ситуаціях.: Психол. аспект, Мінськ: Університетське вид-во, 1985. 195 с.
5. Жилкін Д. С., Михайлов Г. С., Секач М. Ф. Психологічна сумісність в екстремальних умовах діяльності. Журнал прикладної психології. №1. 2003. С 5–11.
6. Журавльов О. П. Психологічні чинники фізичного і психічного здоров'я: Безпека Євразії. №1. 2004. С. 44–62.
7. Забродін Ю. М. Нариси теорії психологічної регуляції поведінки. М.: ЮНІТ, 2007. 192 с.
8. Ярмольчик М. О. Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців збройних сил України під час заходів декомпресії. *Habitus*. 2021. №22. С. 111–115.
9. Ярмольчик, М., Семененко, Л., Добровольський, Ю., Побережець, Т. (2021). Взаємозв'язок особистісних рис з копінг-стратегіями в учасників операції об'єднаних сил. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 11(4), 140-148. DOI: 10.33445/sds.2021.11.4.12
- mezhllychnostnykh otnoshenyi:
Rukovodstvo po pryumenenyiu. SPb.: Rech,
2006. 54 s.
4. Diachenko M. I. Hotovnist do diialnosti u napruzhenykh sytuatsiakh.: Psykhol. aspekt, Minsk: Universytetske vyd-vo, 1985. 195 s.
5. Zhylkin D. S., Mykhailov H. S., Sekach M. F. (2003). Psykholohichna sumisnist v ekstremalnykh umovakh diialnosti. *Zhurnal prykladnoi psykholohii*. №1. 2003. S. 5 –11.
6. Zhuravlov O. P. (2004). Psykholohichni chynnyky fizychnoho i psykhichnoho zdorovia: *Bezpeka Yevrazii*. №1. 2004. S. 44 – 62.
7. Zabrodin Yu.M. Narysy teorii psykholohichnoi rehuljatsii povedinky, Moscow: IuNIT, 2007. 192 s.
8. Yarmolchuk M.O. Osoblyvosti kopinh-stratehii u viiskovosluzhbovtsiv zbroinykh syl Ukrainy pid chas zakhodiv dekompresii. *Habitus*. 2021. №22. S. 111–115.
9. Yarmolchuk, M., Semenenko, L., Dobrovolskyi, Y., Poberezhets, T. (2021). Relationship between personal features and copy strategies in joint force participants. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 11(4), 140-148. DOI: 10.33445/sds.2021.11.4.12